

Föredrag till XXV Nordiska Kongressen i Stockholm 5 augusti 2016

FUNDAMENTETS PROBLEM OCH FUNDAMENTALISMENS – EN FUNDAMENTAL SKILLNAD

"Thought (consequently) is not seen as offering freedom for development, but is felt as a restriction; by contrast "acting out" is felt to yield a sense of freedom." (Bion: *Attention and Interpretation* s 17)

"Fakta tränger inte in i den värld där våra övertygelser lever sitt eget liv" (Proust: *På spaning efter den tid som flytt*)

Jag tyckte det var lätt att skriva ner ett abstract över kongressens tema och kände mig tacksam över att vetenskapliga kommittén accepterade det - så jag börjar med att tacka för detta tillfälle att fördjupa mig i detta mitt psykoanalytiska fundament.

"Fundament", skrev jag – det är den depressiva positionens ordning efter genomfört sorgearbete. Objektet är accepterat som både gott och ont, och detsamma gäller en själv, som en från objektet separat individ. Den depressiva positionens problem, fundamentets problem, inträffar strax innan, när det gäller att uthärda den plågsamma sorgen och skulden över att ha skadat det goda objektet; men med genomliden sorg har man funnit sätt att reparera objektet symboliskt och vunnit en viss, återställd, känsla av ordning. Man vet hur det är att uthärda svartsjukan och avunden inför urscenen med det skapande paret, man har lärt sig acceptera känslor av utanförskap och man vet mer vem man är och håller ögonen på sin egen destruktivitet så, att man kan samarbeta och leva i fred med andra.

"Fundamentalism", däremot, tänkte jag på som något fundamentalt annat, som hör till den schizoparanoidea positionens patologiska splittring i ont eller gott, svart eller vitt, överläge eller underläge - våld i form av projektioner som försvar mot sorgearbetets smärta. Fundamentalister våldför sig på livets komplexitet, idealiserar döden, skapar motsättningar, och försöker genom övermakt vinna över det som upplevs som det enda goda på sin sida. De omnipotenta försvarerna och projektionerna, som karakteriserar schizoparanoidea position, leder i sin tur till försvagad jag, försvagad realitetsprövning och bristande förmåga till samarbete. Symbolerna blir likställda med det de skulle vara i stället för, och uppfattas inte som just symboler. Utagerande får ersätta tankeverksamhet.

Grundtanken blev att framgångsrika sorgearbeten är det fundament som den depressiva positionen, och realitetsprincipen, och varaktig mänsklig gemenskap, vilar på och jag såg fram emot att i lugn och ro få lära mig mer om denna del av psykoanalytisk teori.

Så kom Islamiska Statens massakrer i Paris den trettonde november 2015 och jag väcktes nästa morgon av beskedet att min guddotter blivit skottsradad och att hennes bästa vän var skjuten till döds.

I ett slag var nu fundamentalism och idealisering av döden inte längre bara teorier för mig. Dödsdriften är för mig ett övertygande begrepp, meningsfullt i det kliniska arbetet – och inte minst så sedan jag fick höra en analysand säga: "Jag hatar dig för att du fått mig att börja vilja leva!" - men det har ändå varit en jämförelsevis abstrakt teori och på något vis hanterlig och lätt att hävda i kliniska diskussioner; begränsad till den kliniska analysen och de motstånd mot nyheter och psykisk utveckling som vi dagligen arbetar med där. Analysandens motstånd och egna.

Men att nästan ha förlorat en ung släkting och hon verkligen förlorat sin bästa vän i en Islamiska Statens massaker öppnade en avgrund under mitt teoretiska fundament, det, som ingett mig en

relativt säker känsla av att förstå något om den mänskliga naturen; detta utgjorde nu ett mycket tunt golv, visade det sig, och jag kände mig hjälplös i fallet mot insikten om mordlustens påtaglighet.

Nu var dödsdriftens teori realiserad i de slumpvis utförda mord som vi tillskriver nutida fundamentalism; det primitiva brutala våldet, ägnat att skapa skräck i för mördarna okända människor, hade fått effekt även på mig, där jag befann mig i periferin, och jag blev tvungen att försöka tänka djupare om föredragets tema. Mot denna verklighet var det ju ingenting att vara hatad av en analysand, som idealiserar sin egen dödslängtan.

I den centrala, fruktansvärda verklighetens mitt den där kvällen i Paris, när det blev överfallet som vi självklart betraktar som vårt samhälles fundament, friheten att välja det vi tycker är ett vanligt liv, där befann sig min guddotter.

En detalj i hennes berättelse har bitit sig fast: Hon ligger på golvet i en liten restaurang bland arton döda och döende människor, och några skadade. Andra är skjutna av en mördare utsänd av Islamiska Staten, men just hon råkar vara oskadd. Hon börjar resa på sig och får plötsligt ögonkontakt med mördaren, som är kvar i restaurangen. Hon tänker: "han sköt inte mig".

Då lyfter han sin kalasnikov igen och skjuter henne, och två skott träffar hennes ena axel. Det är inte dödligt, och axeln kommer att bli återställd sedan kulorna opererats ut.

Den där ögonkontakten kopplar jag till dagens tema. Blickkontakt ger ju alltid en emotionell reaktion: vilken blev mördarens? Triggades hans mordlust igen, nu av blickkontakten med en levande människa, och var det kanske just blickkontakten som fick hans blodtörst att råka i konflikt med livsdriften så, att han missade att döda? Han är tränad att skjuta för att döda och han skjuter på nära håll – men dödar faktiskt inte henne, som han just sett i ögonen. Rubbades just där för ett ögonblick hans fundament - den bokstavstroga idé som är fundamentet i hans tro och gärning, att det är själva livet han föraktar?

Det vi kallar fundamentalism är hans fundament, det, som ger honom mening och sammanhang: att förakta dem som älskar livet.

Den här gången släppte mördaren sitt fokus på att döda. Vi vet inget om honom i denna stund, lika lite som vi vet varför en självmordsbombare slängde ifrån sig sitt bombbälte utanför Stade de France samma kväll, eller varför en annan mördare vacklar till just när han ska till att skära halsen av den amerikanske journalisten John Foyles inför videokameran (Verkaik 2016). Jag får nöja mig med spekulationer inom min egen begränsade föreställningsvärld.

Frågan om kanske blickkontakten fått hans blodtörstiga fundament att skaka till fick mig att titta närmare på vad Bion skrivit om förmågan att tolerera osäkerhet, och hur han, med utgångspunkt i den brittiske poeten Keats' begrepp "Negative capability" utvecklar viktiga aspekter på psykoanalytisk praktik (*Attention and Interpretation* s. 125), som känns relevanta även här. "Negative Capability" betyder en "...förmåga att stanna kvar i osäkerheter, mysterier, tvivel, utan att irriterat sträcka sig efter fakta och förnuft" (Keats 1817, min övers.). Alltså: Vad hade kunnat hända om mördaren stått ut med att låta sitt fundament skakas... av en blickkontakt?

Under den psykoanalytiska sessionen har vi ofta anledning att lägga märke till och begrunda skiftningarna mellan den trygga känslan av att ha ett fundament och den till synes trygga, men till sitt väsen helt annorlunda, känslan av fundamentalistisk övertygelse, den, som bygger på fantasier om omnipotens som försvar mot den känsla av maktlöshet och osäkerhet som sessionens komplexiteter kan ge upphov till.

Ron Britton utgår i sitt kapitel "Before and after the depressive position" (i boken "*Belief and Imagination*", 1998) från Wilfred Bions beskrivning av de normala skiftningarna mellan depressiv och schizoparanoide position, som pågår livet igenom, och som skiljer sig från patologiska depressiva och schizoparanoide versioner.

Bion skriver i "*Attention and Interpretation*" (1972 s.124): "In every session the psycho-analyst should ... relate to what is unknown both to him and to the analysand... achieving a state of mind analogous to the paranoid-schizoid position.

For this state I have coined the term 'patience' to distinguish it from 'paranoid-schizoid position', which should be left to describe the pathological state for which Melanie Klein used it. I mean the term to retain its association with suffering and tolerance of frustration.

'Patience' ... until a pattern 'evolves'. This state is the analogue to what Melanie Klein has called the depressive position. For this state I use the term 'security'. This I mean to leave with its association of safety and diminished anxiety. ... Few analysts ... are likely to escape the feelings of persecution and depression ... associated with ... the paranoid-schizoid and depressive positions."

Termerna "patience" och "security" har inte slagit an, men Britton utvecklar ur detta en modell för att tydliggöra skillnaden mellan normal och patologisk schizoparanoide position, respektive skillnaden mellan normal och patologisk depressiv position. Han menar att under normal utveckling något nytt tillkommit i varje ny depressiv position, efter en schizoparanoide position av osäkerhet inför något nytt och okänt. Psykisk utveckling innebär livet igenom skiftningar mellan den ordnade igenkännbara depressiva positionen, men där med nya intryck en ny osäkerhet träder in, en osäkerhet som liknar schizoparanoide position och i den ett behov att erövra nya insikter, en ny depressiv position, med nya förståelser.

Fundamentets problem är i grunden ett individens problem med att uthärda smärtsamt sorgearbete, skuld och osäkerhet, medan problemet med fundamentalismen är att den fungerar som ett våldsamt försvar mot just sorgearbetets smärta, och alltid innebär förnekande av livets realiteter. Den depressiva positionens ordning inger en känsla av fundament att stå på. Också fundamentalism kan förefalla medföra säkerhet, medan den egentligen är ett resultat av den schizoparanoide positionens klyvning av objektet och jaget i gott och ont, av projektioner av egna psykiska tillstånd med åtföljande känsla av osäkerhet och överklighet i ett försvagat jag, och den har ett tydligt drag av rigiditet, ett stelt försvar.

Det är tänkvärt hur den enes fundament av den andre kan upplevas som fundamentalism. Inte minst blir det uppenbart när man betraktar aktuella och historiska politiska skeenden. När andras idéer känns hotande kan man börja försvara sitt eget fundament på ett fundamentalistiskt sätt. Analytiker går inte fria från sådana processer och jag hoppas att våra diskussioner under den här kongressen ska hjälpa oss vidare med den sortens problem.

Ordet fundamentalism kommer från en serie religiösa traktat som publicerades i USA från år 1910 till år 1915 med titeln "The Fundamentals: A Testimony to the Truth". Truth med stort T: den enda sanningen. Dessa traktat utgjorde grunden, fundamentet, för kristen fundamentalism, enligt Wikipedia, och enligt dem skall Bibelns ord tolkas bokstavligen, som Guds ofelbara ord. I detta fundament ingår att identifiera fiender till de egna idéerna, och som fiender utpekade då andra idéer: bland dem evolutionsläran, modernismen, katolicismen och socialismen. Tendensen att utpeka fiender bland dem som tänker annorlunda och inte enligt den Sanning med stort S som man själv tycker sig besitta, finns ju i alla mänskliga sammanhang och i alla tider; uttrycket "den som inte är med oss är mot oss", hördes ofta i min ungdom. I grund och botten betyder ju det att man isolerar

och projicerar sin egen farlighet på fienden, där den måste fixeras, alltmedan det goda till synes stannar inom en själv.

I en mildare form stöter vi på fundamentalism i våra mottagningsrum när analysanden gör motstånd mot våra tolkningar, särskilt mot de tolkningar som ju helst ska komma som en överraskning. Man kan få höra: "Nej, så har jag aldrig tänkt!". Eller analysanden avbryter sin analytiker och sätter punkt med ett avfärdande "jag förstår inte" - utan att komma med några fortsatta associationer. Ronald Britton beskriver i "*The Missing Link: parental sexuality in the Oedipus complex*" hur en analysand avbryter honom med ett: "Stop that fucking thinking!" - som om hans psykoanalytiska fundament, att tänka, vore ett reellt hot mot analysandens existens.

Sådana till synes små detaljer i en session visar analysandens motstånd mot att befatta sig med det främmande, det, som han eller hon inte genast känner igen, och de uttrycker en önskan om att få bevara fundamentet intakt, även om det i sig begränsar, och medför fortsatt plåga.

Den aktuella mentala jämvikten inger en känsla av att vila på ett fundament, men kan visa sig vara en fundamentalistisk version med en idé om att osäkerheten skulle vara detsamma som ett underläge, orsakat av analytikerns tolkning, och att det är farligt, särskilt när det blir så tydligt, just i den av fasta ramar skyddade analysessionen. Man kan tänka om den fundamentalistiska versionen som ett försvar i form av splittring i gott och ont, och i projektioner.

Det vi tror ingår i vårt samhälles fundament just nu – till exempel öppenhet och tolerans och yttrandefrihet - skakas av den mordiska islamistiska fundamentalismen. Den står i fokus med sin dagligen uttalade och utövade mordlust, sitt hat mot själva livet; fast det ibland bara gäller andras liv. Islamister påminner i sin tur nu oss om de kristna korstågens våld, och den kristna fundamentalismens traktat skrevs för bara drygt hundra år sedan utifrån synen på Bibeln som Guds ord att förstå, och följa, bokstavligt. På en minnessten som jag råkade gå förbi i Täby, som avser att hedra människor som förolyckats på flottbasen där under militära flygövningar åren 1919 till 1944, citeras Uppenbarelseboken 12:11 "De älskade icke så sitt liv, att de drogo sig undan döden"; flottiljpastorn ansåg det hedervärt att de förolyckade inte värdesatte sina liv mer än så i en tid då landet inte ens befann sig i krig. Är det någon större skillnad mellan budskapet i detta bibelcitrat och budskapet i den radiointervju där vi kunnat höra en islamist uttala sitt förakt mot dem som älskar sitt levande liv?

I Uppenbarelseboken skildras en strid mellan Mikael med sina änglar och Djävulen med sitt anhang. Mikael vinner och himlen, frälsningen, makten och riket har blivit "vår Guds". Många har behov av att ha Gud på sin sida mot "de andra", för, som ett citat av Bob Dylan påpekar: "You never ask questions with God on your side" - man behöver inte tänka och man kan bortse från att det som skildras är en inomindividuell strid mellan viljan till ont och viljan till gott, som inte handlar om en bokstavlig strid mellan individer eller grupper.

Varje analysand ställs inför uppgiften att omvärdera sitt fundament, sin mentala jämvikt, och samtidigt ställs analytikern inför samma uppgift med sig själv - särskilt när hans eller hennes tolkningar omedelbart möter motstånd. Analytikerns aktuella jämvikt är något satt på spel redan i den jämnt svävande uppmärksamhetens ovisshet, och det är nödvändigt att uppmärksamma detta tillstånd som en möjlighet att uppfatta något nytt, utan att försöka avgöra frågan med en förutfattad mening, dold i psykoanalytisk teori.

På samhällelig nivå kräver fundamentalismen med all sin brutalitet och sitt förhärlikande av döden, uppenbara manifestationer av dödsdriften, en ny genomlysning av hur vi tänker om oss själva och våra gemenskaper. Det är svårt att tänka om och det tar tid.

Begreppet dödsdrift väcker motstånd på sina håll – trots att den dagliga slakten på människor är svår att sätta in i ett sammanhang utan det begreppet – och det är inte något nytt: 1929 erinrar sig Freud sitt: "... eget avståndstagande när idén om destruktionsdriften först dök upp i den psykoanalytiska litteraturen och hur länge det dröjde innan jag blev mottaglig för den". (*Vi vantrivs i kulturen* s. 449)

Melanie Klein vidareutvecklade begreppet dödsdrift, myntade och beskrev begreppen depressiv position 1935, och patologisk schizoparanoide position 1946, på sätt som jag tycker är relevanta för att försöka förstå vad fundament och fundamentalism är, och för att kunna jämföra dem och beskriva den fundamentala och viktiga skillnaden - det vill säga närvaron eller frånvaron av det väsentliga sorgearbetet.

Det är en naturlig första fas i spädbarnets utveckling att dela upp objektet i två, ett enbart gott och ett enbart ont; det är nödvändigt för att lära sig avgöra skillnader. Ett väl etablerat gott objekt är förutsättning också för att genomarbota den depressiva positionen, för att utvärda skulden över att ha skadat det goda objektet, men behålla tron på att det går att reparera. Klein beskriver hur, när skulden i sorgearbetet upplevs som för svår, det sker en regression till den schizoparanoide positionen som försvar mot depressiv skuld, där världen genom splittring och projektioner fortsätter att uppfattas som antingen idealisk eller förföljande.

Redan 1916 skrev Freud i "Förgänglighet" om hur det blir när svårigheten att sörja blir övermäktig, hur de goda objekten utarmas och här beskriver också han sörjandets värde för att frigöra libido till att investeras i nya objekt, i framtiden.

Det är svårt, men nödvändigt, att sörja förluster - att bit för bit lossa banden enligt Freud i *Sorg och melankoli* - inte bara till objekt utan även till värdeladdade idéer, sådana som gett identitet och grupptillhörighet, men som visat sig destruktiva i praktiken - och att anpassa sig till den jämförelsevis blekare verkligheten. Hur mycket lättare kan det inte verka vara att fortsätta hävda lustprincipens fantiserade lyckorike, trots och med dess dödliga konsekvenser?

Bion noterar i *Attention and Interpretation* (s.16) om hur, när man inte förmår utvärda en frustration, förmågan att tänka blir skadad.

Mänskligheten har nu, och har genom hela sin historia haft, väldigt mycket att sörja som en följd av dödsdrift och fundamentalism, och frustration är ett helt otillräckligt ord för de fasansfulla förluster som människor lider och lidit på grund av andra människors okontrollerade aggressivitet. Freud noterade det i "*Vi vantrivs i kulturen*" och citerar Plautus: "Människan är människans varg." De tyska psykoanalytikerna, makarna Alexander och Margarete Mitscherlich, har i boken "*Die Unfähigkeit zu Trauern (1967)*", "*Oförmågan att sörja*", i engelsk översättning: "*The Inability to Mourn (1975)*", arbetat med frågan om de kollektiva konsekvenserna för ett samhälle, om skuld och ansvar, när förmågan att sörja är enligt dem är skadad, utifrån situationen i Tyskland de första tio till tjugo åren efter Hitler. Med utgångspunkt i Freuds åtskillnad mellan sorg och melankoli, men utan att nämna Klein, tar de upp tanken om sorgearbetet som avgörande för det slags psykisk mognad som leder till en bättre förmåga att stå ut med verkligheten. Men sorgearbete går förstås något lättare om det goda objektet är väl etablerat i den första barndomen, det vill säga att den första barndomens frustrationer inte varit överväldigande.

"Sorgearbetet kan bara fullföljas om man vet vad man har att skiljas från" skriver Mitscherlichs (s. 66 min övers.)

"... tyskar hindrades av sin totala hängivelse till, och upplösningen av sina jag i, Führerns ideal och anspråk, från att känna någon sympati för offren..." (s. 65 min övers.)

En komponent i det som måste lösas upp är en narcissistisk bindning till en ledare och ideal, en bindning som genom projektioner utarmar det egna jaget. I Tysklands fall var ledaren Hitler och idealen nazistiska, men det är meningslöst att begränsa och förlägga hela problematiken dit. Det ger väl mer om vi också begrundar den egna bindningen till ledare och ideal och inser vidden av den jagförlust som den sålunda manifesterade narcissismen medför. Sådant förekommer även i våra egna begränsade sammanhang, där auktoritära tendenser och tystnadskulturer inte är okända fenomen.

Kampen mellan livsdrift och dödsdrift så som den ständigt pågår i varje människa är för mig ett psykoanalytiskt fundament, som ändå ofta överraskar mig med sin relevans i samspelet med analysanden - och i vardagen i övrigt, eftersom dödsdriften verkligen är ett oroande fenomen. Överraskningen innebär en tillfällig rubbning av min jämvikt, min depressiva position, och försätter mig i en tillfällig förvirring, som alltså inte behöver vara patologisk (det kan ju vara det) och inte är det om jag kan uthärda den i väntan på att ett mönster ska börja visa sig; ett mönster som ingår i en ny depressiv position när det kan börja formuleras i ord.

Frågan är hur vi psykoanalytiker hanterar situationen när det egna fundamentet blir ifrågasatt. Vi formulerar våra fundament på olika sätt, med olika psykoanalytiska teorier, med olika psykoanalytiska språk. Själv känner jag ett övergående stråk av fundamentalism när jag hetsigt och upprört vill försvara den fasta grund jag själv vilar på och identifierar mig med, när den ifrågasätts eller attackeras - särskilt när jag helst vill att andra i stället ska dela just den grunden med mig. I den situationen riskerar jag ju för ett ögonblick relationen till den teori som ger mig identitet i yrket, och min fortsatta balans hänger på min förmåga att uthärda frustrationen, att tänka under attack och att, om så behövs, sörja min favoritidé. Sådant tar tid, men alternativet är fundamentalism.

Fundamentet kan användas fundamentalistiskt. Det depressiva fundamentet med den symboliseringsförmåga som tänkandet utgör behöver återerövas, gång på gång, allteftersom ordningen rubbas av nya erfarenheter.

Så här kommenterar en analysand en aktuell situation: "Om jag måste ge upp mitt sätt att briljera med ett överläge, och i stället ge plats också för en annan människas önskningsar - då är det som att jag förlorar en bit av mig själv. Det är fruktansvärt svårt. Skulle det verkligen vara värt den uppoffringen för att få uppleva samarbete?"

Hon/han pekar här på vad det kostar att avstå från den schizoparanoidea positionens känsla av unik omnipotens utan konkurrens, att ge upp den illusionen av makt för det vardagliga kompromissande som ingår i samarbete. Att sörja en illusion, som gett livet en mening.

AVSLUTANDE KOMMENTAR:

1. Vårt naturliga motstånd mot nya idéer och mot nödvändigheten i att ändra uppfattning när nya fakta tränger sig på, till exempel att befatta oss med dödsdriften, ett motstånd som vi alltså delar med en period i Freuds tänkande, kan vi kanske tolka som en regression till den patologiska form av schizoparanoidea position, som Melanie Klein beskrivit. När vi föredrar idealisering och avstår från att se den mänskliga naturen som den är slipper vi det smärtsamma sorgearbetet över sakernas tillstånd, men går då också miste om det fundament som en anpassning till verkligheten, realitetsprincipen, genom sorgearbetet kan resultera i. Inte minst går vi då miste om chansen att investera frigjord libido i nya objekt - i framtiden. Vi mister den form av kommunikation mellan

människor som symboler är grunden för och gör möjlig. Framgångsrika sorgearbeten är det fundament som den depressiva positionen och varaktig mänsklig gemenskap, vilar på.

2. Min första tanke om skillnaden mellan depressiv och schizoparanoid position visade sig vara förenklad och statisk och på sätt och vis fundamentalistisk; som om depressiv vore bra och schizoparanoid vore dålig. Bion, och Britton, formulerar i stället ett slags "osäkerhetens lov" som framhåller värdet i att livet igenom och den psykoanalytiska processen igenom, uthärda stunder eller perioder av osäkerhet tills nya mönster träder fram; nya mönster att tänka över och formulera i ord till nya insikter.

Just när man som analytiker uppnått ett slags säkerhet i sin yrkesutövning är man nog som minst benägen att släppa taget om sitt teoretiska fundament när man ställs inför något nytt och okänt. Kanske är risken just då som störst att på ett fundamentalistiskt sätt klamra sig fast vid det som nyss blivit det egna fundamentet.

Kanske är det just då vi som mest behöver våra toleranta kolleger, kolleger som hjälper oss att hålla frågor öppna tills vi lärt oss något nytt.

REFERENSER

Bion, (*Attention and Interpretation* 1970, s 17, s 124)

Britton, (1989) "The Missing Link: parental sexuality in the Oedipus complex". I: *The Oedipus Complex Today*,s.88. London, Karnac Books.

Britton, (1998) "Before and after the depressive position". I *Belief and Imagination*. London. Routledge.

Britton, (2015) "Religious fanaticism and ideological genocide". I *Between Mind and Brain*. London. Karnac Books.

Dylan, Bob (1963) *With God on Our Side*

Freud, (1916) "Förgänglighet" I S Skr X

Freud,(1930a,1929) "Vi vantrivs i kulturen" I S Skr X

Freud, (1917e, 1915) "Sorg och melankoli" I S Skr IX

Keats, (1994) Letter to George and Thomas Keats 21st Dec 1817. London, Everyman Publishers plc.

Klein, (1935) "A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states" I *The writings of Melanie Klein* Vol 1. London. The Hogarth Press Ltd.

Klein, (1946) "Notes on some schizoid mechanisms" I *The Writings of Melanie Klein* Vol 3. London. The Hogarth Press Ltd.

Mitscherlich, Alexander und Margarete. *The Inability to Mourn* (1975). New York. Grove Press Inc.

Verkaik, Robert (2016) *Jihadi John The Making of a Terrorist*. Oneworld publications.